

DOĞU DİLLERİ

*Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi
Doğu Dil ve Edebiyatları Araştırmaları Enstitüsü
tarafından yayınlanır.*

II. Cilt - 2. Sayı

1 9 7 5

ANKARA

YAKUP BEĞ'İN DOĞU TÜRKİSTAN'I EĞEMENLİĞİ
ALTINA ALMASI

Dr. A. Rıza Bekin
(Sinoloji kürsüsü Asistanı)

Yakup Beğ *, Doğu Türkistan'da bağımsız ve özgür bir müslüman-Türk devletin- kurulmasına ancak, kendi aralarındaki anlaşmazlıklara son verip Çinlilere karşı milli bir savaşın açılmasıyla mümkün olacağına inanmıştı. Bu amaçlardır ki, karşısına çıkan bütün imkânlardan faydalanarak ve pek çok güçlükleri yenerek bir müslüman-Türk devletini kurduğunu ve halkını özgürlüğe kavuşturduğunu görüyoruz¹

I- Doğu Türkistan'da siyasal durum:

Kaşgar'da 1864 yılında hükümetin başına Buzurk Han Töre geçmişti. Halbuki Muhammed Yusuf'un oğlu Kete Töre'nin (asıl ismi İşan Han Töre)

* Çin Kaynaklarında Yakup Beğ'in adı, 'A-K'u-Po' veya 'An-chi-Yen' olarak geçer (Bak. Ch'ing-shih (Mançu Tarihi): Kuo-fangyen chiu-yüan' yayımlarında, Taipei, 1961 ve

— Huang Hung-shou: Ch'ing-shih-chi-shih-penmo (Mançu Tarihine ait kayıtlar. Taipei, 1959) ve

— Shen Kang-po: Li shih (Çin Tarihi): Teipei, 1961).

1) Muhammed Yakup Beğ'in, Hokant Hanlığına bağlı Taşkent'in Piskent kasabasında 1826 (1827) tarihinde doğduğu kaydedilir. (Demetrius Boulger: The life of Yakoop Beg. London. 1878. S. 117 ve

— Molla Musa Sayramî: Tarihi Emniye. Kazan, 1905. s. 131

— Zeki Velidi Togan: Türkeli Türkistan ve yakın tarihi. İstanbul. s. 237

— Emmanuel C. Y. Hsü: The Ili Crisis. Oxford. 1965. s. 27 ve

— Tseng wen wu: Chungkuo Chung-ying Hsi-yü shih. (Doğu Türkistan Tarihi). Shanghai 1936. s. 288).

— Bazı kaynaklarda ise Yakup Beğ'in 1820 de doğduğundan bahsedilir (bak. H. Cordier: Histoire generale de la Chine. Paris, 1920. S. 156 ve

— W. Eberhard: Çin Tarihi. Ankara, 1947. s. 325 ve

— Samuel Couling: The Encyclopedia Snica. London. 1917. s. 611).

Yakup Beğ'in çocukluğu yoksulluk ve maceralar içinde geçmiştir. Önceleri dayısının himayesinde iken, sonraları bazı Beğ'lerin hizmetinde bulunmuştur. Yakub Beğ'in yükselmesinde eniştesi Nar Muhammed'in büyük rolü olmuştur. Yüzbaşı ve binbaşı rütbelerini kazanan Yakub Beğ 1849'da Akmesicid Hakimliğine getirilmiştir. Batı Türkistan'daki Emir'lerin iç çatışmalarında yer aldı. 1864 de Taşkent'i Ruslara karşı savundu ve Yakub Beğ Karşgar'a gidinceye kadar Ruslar hiç bir harekette bulunmadılar.

Yakup Beğ cesur, yakışıklı, müziği ve dansı çok seven bir kişi idi.

geçmesi gerekiyordu. Çünkü Kaşgar'da epey zaman hükümdarlık yapmıştı. Fakat, bu Hoca zeki ve kabiliyetli bir kişi olduğu için Hokant devleti için tehlikeli görünüyordu. Cihangir Töre'nin oğlu Buzurk Han ise, iradesi zayıf, eğlenceye düşkün ve idari işlerden hiç bir şey anlamıyan kabiliyetsiz bir insandı.

Yakub Beğ Hokant'tan Buzurk Han Töre ile birlikte Kaşgar'a hareket etti. Kaşgar'a giden bütün askerler Yakub Beğ'in komutası altında verilmişti. Fakat bütün idari işler Buzurk Han Töre'nin elinde idi. Hokant'tan hareket eden bu kıt'a Aralık, 1864'te Kaşgar'a gelmiştir.

Bu heyet Kaşgar'a geldiği zaman, buranın yönetimi Kıpçak Sıddık Beğ'in elinde idi. Buzurk Han Töre Kaşgar'a gelir gelmez yönetimi eline aldı. Fakat çok zeki ve askerî bakımdan kabiliyetli olan Yakub Beğ, Buzurk Han'ın iş bilmezliğinden istifade ederek yavaş yavaş her işe karışmağa başladı. Kıpçak Sıddık Beğ bunun farkına varınca, Yakub Beğ'e karşı türlü entrikalar çevirmeğe başladı. Sıddık Beğ, Alim Kul'a elçi göndererek Buzurk Han'ın Kaşgar'a gönderilmesini rica ettiği zaman, Kaşgarı kendi başına idare edeceğini ümit ediyordu. Halbuki Yakub Beğ Kaşgar'da daha evvel hakim bir vaziyette olan Sıddık Beğ'i ortadan kaldırmağa uğraşıyordu. Neticede de Yakub Beğ buna muvaffak olarak Sıddık Beğ'i vatanı olan "Faraş"a çekilmek zorunda bıraktı. Fakat Sıddık Beğ, Aktur, Yenihisar ve Taşmalık'dan bir kaç yüz avcı tophıyarak Kaşgar'a hücum etti ve bu sırada etraftan kendisine yardıma gelen halkla bir hayli kuvvet tophıyarak Kaşgar Şehrini, Yenihisar ve Feyzi Abad şehirlerini bir kaç gün süren muharebeden sonra zaptetmeye muvaffak oldu. Fakat bu sırada Çinliler Kaşgar'da (Yeni-Şehir Çin kalesin'de) mahsur idiler. Çin'lilerin silâh, yiyecek, sayı ve cephanelerinin çokluğu yüzünden mücahidler burasını zapta muvaffak olamadılar. Sıddık Beğ'in Hokant hükümdarı Hüdayar Han'dan yardım istemesinin sebebi de bu idi. Yakub Beğ Kaşgar'a gelir gelmez Sıddık Beğ'in ve askerlerinin elindeki silâhları almağa ve Sıddık Beğ'i öldürmeğe teşebbüs etti. Sıddık Beğ, Hokant'tan gelenlerin yardım için değil, memleketi istilâ etmek için geldiklerini öğrenerek bir gecede askerlerini alarak Aktur'a gitti. Orada Yakub Beğ'e karşı savaşmak ve onları Kaşgar toprağından dışarı çıkarmak için hazırlığa başladı. Fakat, Yakub Beğ, Sıddık Beğ'in bazı adamlarını satın alarak Sıddık Beğ'i öldürttü. Bunun üzerine Sıddık Beğ'in askerleri dağıldı. Böylece, Kaşgar, Buzurk Han Töre'nin eline geçti. Buzurk Han kendini Hüdayar Han'ın emri altında Kaşgar'a hükümdar ilan etti².

2) Mehmet Emin Buğra: Şarkî Türkistan Tarihi. Keşmir, 1940 s. 390

— Hsin chiang shih: Doğu Türkistan Tarihi (Moğol-Tibet cemiyeti yayımları). Taipei, 1962. s. 267

— Tarihi Emniye: s. 140

Yakub Beğ de Kaşgar'a gelir gelmez Kuş Beğ'i Ömer Hakim Beg'in Medresesinde yerleşmişti.

Yakub Beğ'in bütün gayesi, Kaşgar'da kuvvetli ve muntazam bir ordu teşkil etmektir. Kaşgar'da o zaman hüküm süren karışıklığı bastırabilmek için ancak böyle bir orduya sahip olmak gerekiyordu. Durumu çok iyi anlayan ve tecrübeli olan Yakub Beğ artık bundan sonra yapılacak işler için planlar hazırlıyor ve ona göre hareket ediyordu. Zaten Buzurk Han hükümet işlerine hiç karışmıyordu. Hayatını eğlence ile geçirdiğinden, bir "kukla" hükümdar olarak tanınmıştı. Bu yüzden Kaşgar'ın bütün askerî ve mülkî idare işleri Kuş Beğ'i Yakub Beğ'in elinde idi. Çünkü, Buzurk Han, Yakub Beğ'i Başkumandan (Kuş Beği) olarak tayin etmişti. Yakub Beğ Kaşgar'da ilk altı ay sırf asker eğitimiyle meşgul oldu. Bu ordunun çoğunu Endicanlılar teşkil ediyordu. Bu Endicanlılar, sonradan ayrı ayrı gruplar halinde Kaşgar'a gelmişler ve Yakub Beğ onları ordusunda subay olarak kullanmıştı. Yakub Beğ, Siddık Beğ'den kalan serveti ve Kaşgar'ın bütün gelirlerini, askerini çoğaltmak için sarfetmiş ve böylece Yakub Beğ bir sene içerisinde birkaç binden fazla bir ordu meydana getirmeye muvaffak olmuştur. Fakat, bu sırada Kaşgar Yenişehirinde bulunan Çin'liler Yakub Beğ'e karşı şiddetle mukavemet etmekteydiler. Yakub Beğ tecrübe için burasını zaptetmek istediysede, sonradan vaz geçerek Ordusuyla Yenihisar (Yin Chi-sha-erh) üzerine yürüdü.

Yenihisar'ın zaptı: (1866)

Burası Kaşgar'ın 67 kilometre güneyinde küçük bir şehir olup, etrafı kale ile çevrilmiştir. Yakub Beğ Yenihisar kalesini havaya uçurmak suretiyle kolayca zaptetmiştir. Buradaki Çinlilerin bir çoğu öldürülmüş ve bir kısmı da müslüman dinini kabul ederek hayatlarını kurtarabilmişlerdir. Bu suretle Yakub Beğ büyük bir başarı kazanmış ve Yenihisar da Yakub Beğ'in yönetimi altına girmiş oldu.

Yarkent Seferi: (1866)

Yarkent'te Abdurrahman hükümdar idi. Askerî işleri Tunganlar idare ediyordu. Mülkî idare tamamıyla Abdurrahman Hazretin elinde idi. O zaman, oranın Hakimi olan Niyaz Hakim Beğ, Yakub Beğ'e gizli bir mektup göndererek Yarkent'in kolayca zaptedileceğini bildirmişti. Bunun üzerine Kuş Beği Yakub Beğ 1865 senesinin ilk baharında askerleriyle Yarkent'e doğru hareket etti. Fakat Yarkent'te çok eskidenberi Çinden getirilip yerleştirilen bir kaç bin Tungan vardı. Bunlar, çok eskidenberi Çine hizmet ettikleri için çoğu silahlı idi. Bunlar, Yarkent'teki Türkler ve Kuça'dan gelen Hocalarla birleşerek Yakub Beğ'e karşı cephe aldılar. Yakub Beğ, bunlarla başa çıkamayacağı anlıyarak geri çekilmek zorunda kaldı ve hemen Kaşgar'a dön-

dü. Bu, Yakub Beğ'in ilk yenilgisiydi. Bunun acısını çıkarmak ve askerinin cesaretini arttırmak için çâreler arıyordu.

Bu sırada, Hökant'tan Kette Han Töre, Kiçik Han Töre, Veli Han Töre, Hekim Han Töre, ve diğeri bir çok Kıpçak askerleriyle birlikte Temmuz, 1865'te Kaşgar'a geldiler, Yakup Beğ'in günden güne kuvvet ve nüfus kazanmasından endişeye düşmüşlerdi. Buzurk Han Töre de, Yakub Beğ'in ordu için çok para sarfetmesinden hiç memnun değildi. Çünkü ahali fakir ve fazla vergi ödemeye muktedir değildi. Bu sebepten, Buzurk Han ile Yakub Beğ'in arası açılmıştı. Bunu fırsat bilen Mukarreb Şah, Gazi Yüzbaşı, Aziz Cellat ve Molla İbrahim adlı kişiler, Buzurk Han'a gelerek Yakub Beğ'in, Buzurk Han Töre'yi azlederek kendisinin hükümdar olmak niyetinde olduğunu haber verdiler. Fakat, Buzurk Han onların bu sözlerine inanmıyarak Yakub Beğ'e karşı daha iyi muamele etmeye devam etti. Yakup Beğ bütün bunları taraftarlarından öğrenerek yukarıda adı geçen dört kişiyi tevkif ettirdi. Bir müddet sonra onları serbest bıraktı. Mukarreb Şah Kuça Hocalarına iltica etti.

Kıpçak Beglerinin ve Hocaların Kaşgar'a gelerek Yakub Beğ'in aleyhinde bazı teşebbüslerde bulunmalarına rağmen, Yakup Beğ bütün idari işleri eline almış ve duruma tamamiyle hâkim olmuştu. Görünüşte işlerine bakan Buzurk Han Töre, Veli Han Töre, Kette Töre'ler Yakub Beğ için bir "Kukla"dan ibarettirler³.

Yakup Beğ, Yarkent'i zaptetmek için bir miktar askerle şehrin yakınında karargâh kurmuştu. Fakat burayı almak kolay değildi. Çünkü, şehrin bir kısmı Tunganlar, Yerli ahali, diğeri bir kısmı Kuça'dan gelen İshak Hoca'nın elinde idi. Nihayet Yarkent'tekiler birleşerek 8.000'e yakın askerle geceleyin gizlice şehirden çıkarak Yakub Beğ'in karakâhına anı bir baskınla Yakub Beğ'i ortadan kaldırmayı plânlamışlardı. Fakat, Yarkent Hakimi Ni-yaz Hakim Beğ, bunların plânını gizlice Yakub Beğ'e bildirdi. Yakub Beğ'de bunun üzerine baskının yapılacağı gece askerlerini alarak başka bir yere gizlendi. Yarkent kuvvetleri karargâh üzerine hücum ettilerse de, orada kimseyi bulamıyınca şaşırıp kaldılar. Yakub Beğ'in askerleri gizlendiği yerden Yarkent'liler üzerine hücum ederek onları büyük bir yenilgiye uğrattılar. Yakub Beğ kazandığı bu zafer üzerine şehre elçi göndererek şehrin derhal kendisine teslim edilmesini istedi. Yarkent'liler bu isteği kabul ederek şehri Yakub Beğ'e teslim etti. Böylece, Yarkent 12 Eylül, 1866 da Yakub Beğ tarafından zapt-

3) Molla Musa Sayrami: Tarihi Emniye. S. 118

— M.E. Buğra: Aynı eser. S. 391

— Henry Lansdell: Chinese Central Asia. London, 1892.

dilmiş oldu. Yakup Beğ Yarkent'e Muhammed Yunus Şagavul adlı birisini Hakim tayin ederek kendisi Kaşgar'a döndü.

Hotan'ın Zaptı : (1866)

Artık Yakup Beğ başka şehirlerdeki hükümdarlara da kendi hakimiyetini tanıtmak için teşebbüse geçmişti. Yarkent'i zaptettikten sonra, sıra Hotan'a gelmişti. O zaman, Hotan'ın idaresi çok dindar olan Müftü Hacı Habibullah'ın (Hacı Padişah) elinde idi⁴.

Hacı Habibullah, Hotan'ı çok iyi idare etmiş ve kendini son derece sevdirmişti. Çünkü, onun bütün emeli şehri tamir ettirmek, asayişini korumak, askerler için binalar inşa ettirmek, Hükümet Konağı (Katta Orda), cami, medreseleri yeniden tamir ettirmek idi. Hacı Padişah, bir miskal ağırlığında gümüş para bastırdı. Bu sikkenin bir tarafına "Lâilâha illellahu Muhammedün-resulûllah" diğer tarafına da "Duribe Hotan Latif" sözleri yazılı idi. Ahaliye, bütün şari'at ahkâmının yerine getirilmesi için kat'i emirler veriyordu. Tasarrufa son derece riayet ediyordu. Onun idaresi zamanında Hotan'ın hazinesi çok zengin idi. Çünkü eskidenberi ipek ticaretiyle meşhur olan Hotan'ın geliri oldukça çoktu. Bu sebepten, Kuça Hocaları da bir ara Hotan'ı zaptetmek için teşebbüs etmişlerse de Hacı Habibullah, oğlu İbrahim kumandası altında asker göndererek Kuça askerlerini mağlup etmişti. Fakat aynı zamanda, Kuça Hocalarını gücendirmemek için Hotan hükümdarı, Ahmet Mirap Beğ adlı birisini bir çok hediyelerle Kuça hükümdarı Raşiddin Han Hoca'ya göndermişti. Fakat, Kuça hükümdarı, Hotandan gelen bu elçiyi kâbul etmediği rivayet olunmaktadır⁵.

1866 Aralık ayında, Yakup Beğ beraberinde dört komutan olduğu halde Buzruk Han Töre'yi de alarak 15.000 askerle Hotanı zaptetmek için Kaşgar'dan hareket etti. Hotan ahalisi Hacı Padişahı çok sevdikleri için, Hotanı, Kaşgardan gelenlere kolay teslim etmeyecekleri—aşikâr idi. Bundan dolayı Yakup Beğ Hotanın ancak bir hile yoluyla zaptedileceğini düşünerek, Yarkent'ten Buruzk Han Töre namında, Hotan'da gömülü bulunan İmam-ı Cafer-i Sadık'ın mezarını ziyaret etmek arzusunda olduğunu ve buna Hacı Habibullah'ın müsaade etmesini rica ederek bir mektup göndermişti. Hacı Padişah bu mektubu alınca Yakup Beğ'in yalanlarına inanarak oğlu Nimetullah'ı bir çok hediyelerle Yakup Beğ'i karşılamaya gönderdi. Yakup Beğ bunu haber alınca kendi tarafından Nimetullah'ı çok iyi karşıladıktan sonra, Hacı

4) Tarihi Emniye: s. 131

— M. Buğra, Aynı eser. s. 396

5) M.E. Buğra, Aynı Eser. s. 396

— Tarihi Emniye. s. 131

Habibullah'ı da ziyaret etmek istediğini söyleyerek Kumandanlarından Abdullah Pansed'i Nimetullah ile birlikte Hotan'a yolladı. Bunlar şehre gelir gelmez Hacı Habibullah tarafından kabul edildiler. Abdullah Pansed, Hacı Padişah'ı birçok yalanlarla kandırarak Yakub Beği karargahına davet etti. Hacı Padişah bu daveti kabul ederek beraberinde bir çok asker olduğu halde Yakub Beğ'in karargahına geldi. Yakub Beğ tarafından izzet ve ikramla karşılanarak kendi çadırına davet etti. Burada daha önceden bulunan Yakub Beğ'in adamları Hacı Padişah'ı öldürdüler. Bu suretle Yakub Beğ, Hotan hükümdarını kolayca ortadan kaldırdı. Fakat Yakub Beğ'in karşısında Hükümdarlarıyla beraber gelen ve çadırın dışında bekleyen askerler vardı. Öldürülen Hacı Habibullah'ın cebinden resmi mühürü alınarak dışarıda bekliyen askerlere Hacı Padişah tarafından bir mektup göndererek Hacı Padişah'ın bir gece kendi çadırında misafir edileceğini, askerlerinin derhal dönmelerini, ertesi günü Yakub Beğ ile beraber şehre geleceklerini ve karşılama töreni için hazırlık yapılmasını emretti. Askerler bu Hacı Padişah'ın resimi mühürlü yazısını alınca derhal şehre döndüler. Ertesi günü Nimetullah Han, beraberinde 20-30 kadar Hotan'ın ileri gelenleri olduğu halde Yakub Beğ'i karşılamaya geldiği zaman Yakub Beğ'de Hotan Şehrine yaklaşmaktaydı. Yakub Beğ, Hacı Padişahın biraz arkadan gelmekte olduğunu söyleyerek Şehzadeye kendisiyle beraber yürümesini söyledi. Bunun üzerine Yakub Beğ'in adamları bunların üzerine saldırarak hepsini esir aldılar. Yakub Beğ, Aziz Beğ Cellat'ı askerleriyle şehre gönderdi. Ziyaret maksadı ile gelmiş olan Kaşgarlıların şehre girmelerine kimse manî olmadı. Kaşgarlılar Hacı Habibullah'ın sarayına giderek ilk önce hazineyi ele geçirdiler. Bir kaç saat sonra Yakub Beğ'in arkada kalan askerleri de Hotan şehrine girmişlerdi. Böylece Yakub Beğ 1866 senesinde Hotan'ı ele geçirdi. Bazı büyük memurları türlü suçlarla cezalandırarak bunların yerlerine kendi adamlarını tayin ile kendi kanunlarını uygulamaya başladı. Hotan ahali arasında, Kaşgarlıların şehri işgal etmeleri, Hacı Padişah'ın, Şehzadenin ve diğer hükümet erkânının ortadan kaybolması hayli heyecan yarattı. Sonradan olayın ne şekilde vuku bulduğunu öğrenen Hotan halkı, Yakub Beğ'den intikam almak için ayaklanmaya başladılar. Bunun üzerine Yakub Beğ "umumî katliam" emrini verdi. Bunun üzerine Kaşgar askerleri Hotan halkını büyük, küçük, kadın ve erkek demeden öldürmeye başladılar. Bu savaşta 40.000 kişi nin öldürüldüğü tahmin edilmektedir. Üç gün süren bu katliamdan sonra, Yakub Beğ'e karşı koyacak kimse kalmamıştı. Yakub Beğ, Hotan'a Niyaz Hakim Beğ'i Vali tayin etti. Yakub Beğ, Hotan'ın büyük servetini alarak 23 Şubat, 1867 tarihinde Kaşgar'a döndü. Bu suretle, 1866-1867 seneleri zarfında Kaşgar, Yenihisar, Maral Başı, Yarkent ve Hotan vilâyetleri Yakub Beğ'in yönetimine girmiş bulunuyordu⁶.

6) Henry Lansdell: Aynı eser. s. 59

— Chün Ta-chün: Hsin-chiang shih (Doğu Türkistan Tarihi) Taipei, 1964. s. 265-266

II- Yakub Beğ'in Doğu Türkistan'da Hükümdarlığı

1867 senesinin başlarında, Kaşgar'da artık Yakub Beğ'e karşı gelecek hemen hemen kimse yok gibiydi. Devletin bütün idaresi kendi elinde ve kumandası altında da çok sayıda ve oldukça muntazam bir ordu teşkil edilmişti. Bu arada Yakub Beğ, o zamanki Buhara Emiri Muzafferiddin'e bir çok hediyelerle elçi göndermişti. Bunun üzerine Emir Muzafferuddin, Yakub Beğ'e "Atalık Gazi" ünvanını verdi ve Yakub Beğ kendisini Kaşgar'ın bağımsız hükümdarı ilan etti⁷.

Atalık Gazi, artık Kuça Hoca'larıyla mücadele etmenin zamanı geldiğine inanıyordu. Zaten Doğu Türkistan'da iki ayrı müslüman devletin bulunması mümkün olamazdı. Yakub Beğ, her ne pahasına olursa olsun Kuça Hocalarını ortadan kaldırarak tek bir devlet kurmayı düşünüyordu. Bu sırada Kuça hocalarının yönetimi altında Kuça, Aksu, Turfan ve Kumul şehirleri bulunuyordu. Fakat, iktidar sahibi olmak isteyen bir kaç kişinin bulunması ve bunlardan birbirleriyle geçinememeleri yüzünden, Kuça Hoca'larının yönetimi yavaş yavaş zayıflamaya yüz tutmuştu. Atalık Gazi'nin kurduğu hükümet ise günden güne kuvvetleniyordu.

Kuça'nın alınması (1867)

Atalık Gazi savaş için bir bahane arıyordu. Bu esnada Üçturfan'dan, Kuça Hoca'larına tabi bir kaç kişi Yakub Beğ'e iltica ettiler. Aksu'dan Abdurrahman Dadıhah ve Abdullah Beğ dahi Yakub Beğ'e taraftar olduklarını bildirmişlerdir. Bunun üzerine Yakub Beğ, kumandanarından Mirza Ahmet Kuş Beğ'inin kumandası altında 3.000, Abdullah Pansed'in kumandası altında 3.000, Camadar Dadıhah'ın kumandası altında 3.00 ve kendisiyle beraber 3.000 kadar bir kuvvetle, 1 Mayıs 1867 tarihinde Kuça'ya doğru hareket ettiler. Yakub Beğ'in ordusu Maral Başında dört gün dinlendiler. Bu arada, Kuça Hocalarının "Yaydı" denilen yerde 200, ve "Say Arık" da 50'ye yakın askeri olduğu öğrenildi. Yakub Beğ'in askerleri, bunlar üzerine ani bir baskın yaparak, bunlardan biri hariç diğerlerini esir aldılar. Kaçmağa muvaffak olan bir asker, Kuça'ya vararak Hocalarını durumdan haberdar etti. Bu arada Yakub Beğ'in ordusu Aksu'ya yaklaşmakta idi. Aksu'daki Cemaliddin Hoca, oğlu Yahya Hocayı 3000 askerle Aksu nehri boyuna göndererek nehrin geçidini savunmayı emretti. Fakat Kaşgar askerleri nehri kolaylıkla geçerek Hoca'nın

7) Tarihi Emniye: s. 163

— Demetrius c. Boluger: Aynı eser s. 117

— Ali Suavi: Hive. İstanbul 1906. s. 33

— H. Lansdell, aynı eser. c. II s. 59

— M.E. Buğra, aynı eser. s. 400

kuvvetlerini yendi ve Aksu şehrine girdi. Cemaliddin Hoca kaçtığı yerden yakalanıp Yarkent'e gönderildi ve orada idam edildi. Yakub Beğ, bundan sonra, Aksu ve civarındaki köyleri yönetimi altına aldıktan sonra Kuça'ya doğru hareket etti. Aksu'ya hakim olarak Hekim Han Töre'yi tayin etti.

Yakub Beğ Aksu'dan, Taş Hoca adlı bir kumandanın emri altında 250 askeri "Bay"ya doğru göndermişti. Kuça Hocaları da İbrahim Han'ın idaresinde 400 kadar bir kuvvetle Atalık Gazi'ye karşı ilerlemekte idiler. Kuça kuvvetleri Yakub Beğ ile yaptığı bu savaştan galip gelerek esir aldıkları askerleri işkence ile öldürdüler. Fakat Yakub Beğ, daha şiddetli bir şekilde hücum ederek nihayet Kuça'lıları yenmeye muvaffak oldu. Bu muharebede her iki taraftan pek çok zaiyat oldu. Kuça hükümdarı Raşiddin Han Hoca, durumdan haberdar olunca, derhal Hamiddin Hoca'nın kumandası altında 4000 kadar asker gönderdi. Fakat bunların arasında birkaç itimat edilmeyecek yüksek rütbeli subaylarda vardı. Bunlar Bay'a gelir gelmez bütün askerleriyle Yakub Beğ'e teslim oldular. Bu suretle, Yakub Beğ ve askerleri Kuça şehrine girmeye muvaffak oldular (1867). Bu arada, Han Hoca'nın saray muhafızları kaçmışlardı. Han Hoca, himayesiz, tek başına sarayında bulunduğu esnada, Yakub Beğ'in askerleri Han Hoca'nın yanına yaklaşarak kendisini yakalamak isteyince bunlardan birini kılıcıyla öldürmüş ve Yakub Beğ'e karşı küfür savurmuştur. Bunun üzerine Yakub Beğ, bir miktar asker göndererek Han Hoca'yı yakalayıp öldürttü. Yakub Beğ her yerde yaptığı gibi, ilk iş olarak Kuça'nın hazinesini de Kaşgar'a göndermiştir.

Yakub Beğ Kuça'da iki ay kadar kalmış ve Kuça'ya İshak Hoca'yı hakim olarak tayin etmiştir.

Atalık Gazi, Kuça'dan Aksu'ya gitti ve burada bir ay kadar kaldıktan sonra Üçturfan'a gelerek burada da 20 gün kadar kaldıktan sonra, Ekim, 1867 tarihinde Kaşgar'a döndü.

Yakub Beğ, beş ay süren bu sefer neticesinde, Kuça Hocalarının devletini ortadan kaldırmıştı. Doğu Türkistan'da bir çok asırlardan beri ilk defa bağımsız bir Türk-İslâm devletinin kurulmasını başaran ilk kişidir diyebiliriz.

Yakub Beğ uzun zaman yanında Hoca'ları bulundurmuş ve gûya onların muvafakatı üzerine hükmünü yürütmekte idi. Artık bu başarısından sonra onların isteği ile hareket etmenin lüzumsuz olduğunu düşünerek Buzurk Hoca'nın eline 10.000 altın vererek Mekke'ye hac seferine gitmesini emretti. Buzurk Han Töre de bunu kabûl etmekten başka bir çare bulamıyarak Bedehşan yoluyla sefere çıktıysa da, Mekke'ye kadar gidememiş, Fergâne'de "Kınağuz" denilen yerde kalmıştır⁸.

8) Tarihi Emniye: s. 163

— D.C.Boulger: s. 117

— M.E. Buğra: 379

*Yakub Beğ'in Tunganlar'la mücadelesi*⁹⁾.

Tungan'lar, Yakub Beğ devletinin sınırlarının daha çok genişlemesinden çok endişe ediyorlardı. Tungan'lar için bu büyük bir tehlike idi. Yakub Beğ'in planının ne olduğunu anlayan Tungan'lar, bu tehlikeli düşmanı yoketmek için ilk önce kendileri tecavüze başladılar. Muzat geçidinin kapatılması, iktisadi bakımdan çok büyük zarara sebep oluyordu. Çünkü, Kaşgar şehriyle olan ticari ve her türlü münasebetlerin yapılmasına manî teşkil ediyordu. 1870 senesinin ilk baharında Turfan'da (T'u Lu-fan) Tien Hsi-lien adlı bir Tungan Generali 20.000 kadar bir kuvvetle Korla'da (K'u-erh-la) bulunan Yakub Beğ askerleri üzerine saldırıp bunları yenilgiye uğrattı. Bunun üzerine Yakub Beğ, Tungan'lara karşı savaşmak için Hekim Han Töre (A chi Mo Han t'uo-lâ) ve Ishak Hoca, (I su -ha-k'u) yı 15.000 askerle gönderdi. Fakat Kaşgar kuvvetleri fena halde mağlup olarak kaçmak zorunda kaldılar. Tunganlar, muhafazasız kalan Kuça şehrini işgal ettiler. Bunun üzerine Yakub Beğ Kaşgar'daki bütün kuvvetini (23.000) alarak Aksu'ya geldi. Tunganlar, Kuça'da ancak bir hafta kalmış ve şehri yağma ederek geri çekilmişlerdi. Yakub Beğ Aksu'dan Kuça'ya ve oradan da Uşaktal'a geldi. Burada Tungan'larla yapılacak savaşın planını hazırlıyordu. Bu plan, ilk önce Toksun ve Turfanı zaptetmekten ibaretti. (General) Ömer Kul, maiyetinde bazı yüksek rütbeli subaylar olduğu halde Toksun üzerine hareket edecekler, diğer taraftan da Abdullah Pansed kumandasındaki kuvvetlerle "Yılanlık" yoluyla yine Toksun üzerine yürüyeceklerdi. Bu suretle Tungan'lar iki taraftan hücumla maruz kalacaklar ve şehrin zaptı da kolay olacaktı. Filvaki, Toksun'un zaptı Atalık Gazi tarafından kolayca zaptedildi. Toksun'un, Yakub Beğ tarafından kolayca zaptedilmesinden birkaç gün sonra ise Turfan'dan 2.000 kadar Tungan askeri Yakub Beğ'e karşı savaşmışlarsa da, yenilerek kaçmışlardır. Bu esnada, Ürümqi'deki Tunganların lideri Davud Halife (Lao jen-chia) 13.000 Tungan askeriyle, Turfan'daki Tunganlar yardım etmişti. Fakat buna rağmen Yakub Beğ savaşı kazanarak Kasım, 1870'te Toksun ve Turfan'ı zaptetmeye muvaffak oldu. Buraya Hakim olarak Hekim Han Töre'yi tayin etti.

Ürümqi'nin zaptı : (1870)

Yakub Beğ, Toksun ve Turfan'ı ele geçirdikten sonra, Turfan'da bir müddet kaldı. Bu arada, Ürümqi'deki Tungan lideri olan Davud Halife (Lao jen-chia) ile bir antlaşmaya varmak için devamlı temas halinde idi. Fakat, Ürümqi

9) Lansdell: s. 60

— Chün Ta-chün: s. 262-264

— Tseng wen wu: s. 595-598

Tungan'ları, Yakub Beğ'in topraklarının genişlemesine mani olmak niyetinde olduklarını anlamışlardı. Bunun üzerine Yakub Beğ kurduğu devletin tehlikeden kurtulması için Ürümqi'yi zaptetmeye karar verdi. Kasım, 1870 tarihinde, kumandasında 12.000 asker olduğu halde Ürümqi'ye doğru hareket etti. Yakub Beğ'in o kadar çok kuvvetle Ürümqi'ye yaklaşmakta olduğunu haber alan Lao Jên-chia, Yakub Beğ'e karşı koyamayacağını anlıyarak tekrar müzakereye başladı. Yapılan bu müzakereler neticesinde, Kaşgar askerlerinin Ürümqi şehrine girmeleri şartı ile ve bir çok vergi ödeme karşılığında anlaşma yapıldı. Yakub Beğ Ürümqi'de 3 ay kadar kaldıktan sonra, mart, 1871 senesinde Karaşehir'e geldi. Karaşehir, Doğu'dan vuku bulacak hücumlar için çok mühim bir yer olduğundan burada bir kale inşa ettirmişti. Yakub Beğ, Karaşehirde bir müddet kaldıktan sonra, Mayıs, 1871'de Aksu'ya gelerek burasını bir müddet başkent (Tsong-tu) edinmiştir.

Yakub Beğ memleketin askeri ve mülki idare işlerinin intizamını yerine getirmekle meşgul iken, Ürümqi'nin Nan-shan'daki Çinliler ile Tunganlar arasında mücadele başgösterdi. Nan-shan'daki Çinliler Ürümqi'yi almış, buraya tamamiyle hakim olmuştu. Bunun üzerine Yakub Beğ, 1872 senesinin Mart ayında oğlu Beğ Kuli Beğ (K'u Lipo- K'o) ile Hekim Han Töre (A Chi Mo Han-t'o-lê) ve bir kaç yüksek rütbeli subayla 67.000 kadar askeri Ürümqi'nin zaptı için gönderdi. Kaşgar askerleri Ürümqi'ye yaklaştıkları zaman, Ürümqi Tungan'larının lideri Lao Jên-chia, Atalık Gazi askerlerine karşı mukavemete hazırlanıyordu. Beğ Kuli Beğ Toksun'u geçerek Davançing'a geldi. Burası, 1873'te zaptedildi. Fakat, Lao Jen-chia, Ürümqi yakınındaki "Manas'a" (Ma Na-su) kaçmağa muvaffak oldu ve burada bir miktar kuvvet topluyarak Beğ Kuli Beğ'e karşı çıkmak istediysede. mukavemet edemeyeceğini anlıyarak kendini öldürdü Böylece, Ürümqi'deki Tunganlar Yakub Beğ'in yönetimi altında girmişlerdi. Beğ Kuli Beğ, bu zaferlerden sonra Kaşgar'a döndüğü zaman babası Yakub Beğ tarafından çok parlak bir törenle karşılandı¹⁰.

III- Doğu Türkistan'ın Çinliler tarafından İstila Edilmesi¹¹

Mançu imparatoru Kuang Hsü saltanat devresinin birinci senesinde (1875) Çin'liler devamlı bir mücadele neticesinde Kan-su ve Shansi eyaletlerinde-

10) M. Emin Buğra: s. 404

— Tarihi Emniye: s. 135

11) Bu savaşlar için bak. Shen Kang-po: Li-shih, Çin Tarihi, Taipei, 1961. s. 139

— Huang Hung-shan: Aynı eser. s. 347-354

— Chün Ta-chün: s. 267 271

— Sung po-lu Chih-t'ang: Hsin-chiang chien chih (Doğu Türkistan'ın Kuruluşu) Taipei 1965. s. 8

ki müslüman isyanlarını bastırmağa ve bu eyaletleri zapta muvaffak olmuşlardı. Fakat Yakub Beğ'in Ruslar ve İngilizlerle antlaşmalar yapması Çin'i endişelendirmişti. General Tsou Tsung-t'ang İmparator'a verdiği raporda, "Sinkiang'ı Çinin bir eyaleti yapmadığımız takdirde Çin'in emniyetinin hiç bir şekilde sağlanamayacağını ve burasını yönetmek için de bir Genel Vali (Tsung-tu) tayin edilmesini, bu valinin Ürümqi'de oturarak askerî ve sivil işlere bakacağını" ileri sürüyordu.

Nihayet 1877 senesinin ilk baharında General Tsou-Tsungt'ang'ın ve General Liu Chin-t'ang'ın idaresi altında onbinden fazla bir ordu ile Doğu Türkistan seferine karar verildi. Manas'ın işgali ile Sungary'anın bir kısmı alınmış oldu. Aynı yılın Nisan ayında Çin'liler Ürümqi ile Hami'yi ve Kumul'u zaptettikten sonra, Kaşgar üzerine hücumla geçtiler.⁸⁸ Bunun üzerine Yakub Beğ oğlu Beğ Kuli Beğ'i Kaşgar'da bırakarak Çinlilerle harbetmek için hazırlanıyordu. Yakub Beğ Kaşgar'dan Yarkent ve sonra, Aksu'ya geldi. Burada savaş hazırlığı görüyor ve aynı zamanda Ürümqi tarafı daha çok tehlikeli olduğu için askerinin büyük bir kısmını o tarafa sevk ediyordu.

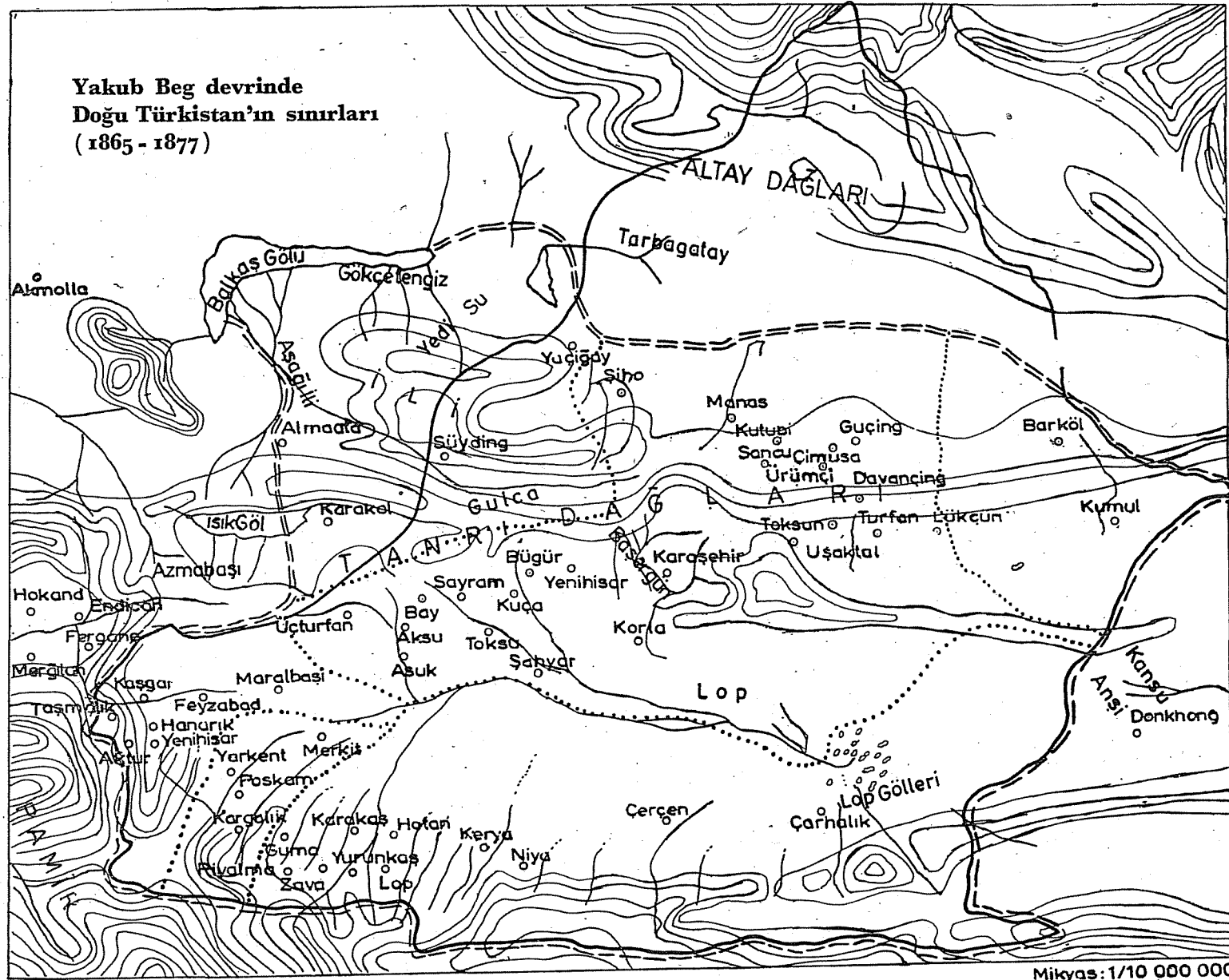
Nisan 1877'de Hotan hakimi Niyaz Beğ ve bir kaç yüksek rütbeli subayla 3.000'e yakın askerle Kuça'ya geldiler, bir kaç gün sonra Korla'ya geldiler. Yakub Beğ burada bulunduğu sırada Çin'lilerin gittikçe yaklaşmakta olduğunu öğrenince bütün askerini alarak Toksun'a geldi. Aynı zamanda Yakub Beğ Aksu'da bulunan oğlu Hak Kuli Beğ'in de askerlerini alarak Toksun'a gelmesini emretti. Bunun üzerine Hak Kuli Beğ beraberinde 6.000 suvari ve 3.000 piyade olmak üzere cem'an 9.000 askerle Toksun'a geldi. Bunun üzerine Yakub Beğ, oğlu Beğ Kuli Beğ'i askerlerini alarak Davançing geçidini müdafaa etmesini emretti. Bu arada Ürümqi'deki Tunganlar kendilerinin aslen Çin'li olduklarını bildirerek Tso Tsung-t'ang'a itaat etmişlerdi. Bu arada, Yakub Beğ, Tso Tsungt'ang'a elçi göndererek Çin Hükümetiyle bir dostluk antlaşması yapmak istediğini bildirdi. Fakat Tso Tsungtang Yakub Beğ'in bu isteğini kabul etmeyip Davançing'e kadar geldi. Yakub Beğ, Çinlilerle savaşmak istemediği için oğlu Beğ Kuli Beğ'in Turfan'a dönmesini emretti. Beğ Kuli Beğ, babasının bu emrini yerine getirerek Davrançing gibi mühim bir yeri terkedip Turfan'a döndü. Çin ordusu da Turfan'a doğru ilerledi. Yakub Beğ yine Çin'lilerle harbetmek istemeyip, Beğ Kuli Beğ'i askerleriyle birlikte Korla'ya gelmesini emretti. Yakub Beğ'in, Çin'lilerle savaşmak istemeyişinin sebebi ise, o günlerde Batı Türkistan'ı işgal eden ve Doğu Türkistan'a göz diken Rusyanın böyle bir durumdan faydalanarak Doğu Türkistan'a hücum etmesinden korkması idi. Bu sebepten, Yakub Beğ Çin'lilerle barış yapmayı lüzumlu buluyordu. Yakub Beğ, Tso Tsung-t'ang'a tekrar elçi göndererek iki memleket ara-

sında bir dostluk ve Ruslara karşı bir birlik antlaşması yapılmasını istedi. Çin hükümeti bu isteği kabul etmediği takdirde Çin'lilerle ciddi bir şekilde savaşacağını da bildirdi. Tso tsung-t'ang, Yakub Beğ'in bu isteğini kabûl ederek iki memleket arasında böyle bir antlaşmanın mümkün olabileceğini Çin İmparatoruna bildirdi. Çin ile Yakub Beğ arasında antlaşma yapılacağını öğrenen Hotan Hakimi Niyaz Beğ ve Aşur Beğ'ler, eğer Çin ile Yakub Beğ arasında böyle bir antlaşma yapılırsa dahi, günün birinde Çinlilerin Doğu Türkistan'ı istilâ edeceklerinden emin oldukları için, gizlice Tso Tsung-t'ang'a adam göndererek kendisini savaşa teşvik ettiler. Yakub Beğ onlardan şüphelenmişti. Bunun üzerine Niyaz Beğ ve Aşur Beğ'ler, Çin ile Yakub Beğ arasında antlaşma yapıldığı takdirde kendi canlarının tehlikeye düşeceklerini bildikleri için Yakub Beğ'in yaverine çok para vererek Yakub Beğ'i zehirleterek öldürttüler¹². Yakub Beğ'in ölümü Doğu Türkistan'ın bağımsızlığına bir darbe idi. Nitekim kısa zaman içinde mücadelelerin başladığını görüyoruz. Oğlu Beğ Kuli Beg babasının yerine kendini hükümdar ilan etmişti ve böyle bir kritik durumda Hekim Han Töre de hiç düşünmeden kendini Aksu'da Padişah ilan ederek Beg Kuli Beğ'e karşı cephe almıştı. Niyaz Beğ'de Korla'dan bir hile ile kaçarak o da kendisini Hotan'ın bağımsız hükümdarı ilân emişti. Böylece Kaşgar ülkesinde tekrar üç devlet vücuda geldi. Bunlar müşterek düşmanları olan Çinlilerle mücadele edecekleri yerde, birbirleriyle savaşa başlamışlardı. Yakub Beğ'in oğulları da uzun müddet bu iç ve dış mücadeleye karşı gelememişlerdi. Bu durumdan asıl faydalananlar yine Çinliler oldu. Bütün Tanrı dağlarının Kuzey ve Güney bölgeleri Çin'in eline geçti. Yakub Beğ'in Doğu Türkistan'da kurduğu bağımsız Türk-Müslüman devleti 1877 yılında Çin'liler tarafından tekrar istilâ edilerek Çin'in bir eyaleti oldu.

Yukarıda görüldüğü gibi, Yakub Beğ Doğu Türkistan'da Çinlilere karşı büyük bir başarı sağlamış, yıllardan beri beklenen bağımsız bir Türk-İslâm devleti kurmuş "Atalık Gazi" ünvanı ile ünü her yere yayılmıştı. 11 yıllık hükümdarlığı siyasal bakımdan oldukça başarılı geçmiştir diyebiliriz. Osmanlı imparatorluğundan sonra Rus ve İngiliz gibi iki büyük devlet de Yakub Beğ'in devletini tanımıştı. Aralarında yapılan siyasal ve ticari anlaşmalar, bu devletlerin Yakub Beğ'e ne kadar çok değer verdiğini gösterir ki, bu da onun için başarı sayılır.

12) Yakub Beğ'in ölümü hakkında değişik fikirler ileri sürülmüştür. Bazı kaynaklarda onun öldürüldüğünü (ch'ing-shih : s. 404; Lansdell: s. 62; Boulger: s. 117. Bazılarında intihar ettiğini (ch'ing-shih-chi-sung pen-mo: s. 351; shen kang-po: s. 221 ve Fan wen lan i'neu Geschichte chinas. Berlin 1959. s. 200) kaydeder.

**Yakub Beg devrinde
Doğu Türkistan'ın sınırları
(1865 - 1877)**

Mikyas: 1/10 000 000

Fakat, Yakub Beğ hükümdarlığını uzun zaman devam ettiremedi. Ondan sonra oğulları da bu yolda başarı gösteremediler. Bunun bazı nedenleri vardı. Herşeyden önce, Orta Asya'da bağımsız bir Türk devletinin kurulması ve gittikçe Yakub Beğ'in kuvvetlenmesi Rusların ve de İngilizlerin işine gelmiyordu. Onu karşısında büyük bir tehlike olarak görüyor, hele Osmanlı İmparatorluğu ile birleşip müştereken bir devlet kurma endişesini duyuyorlardı. Zira bu iki devlet, Çin'i daha güçsüz buluyor ve böylece Türkistan'ın Rus ve İngiliz kontrolü altına daha kolay girebileceğini düşünüyorlardı. Bunun içindir ki, 1877 den sonra Yakub Beğ'in Çinlilerle tekrar savaşa girişmesinden ona hiçbir şekilde yardımda bulunmamışlar ve Yakub Beğ'i yalnız bırakmışlardı. Osmanlı İmparatorluğu da uzak olduğu için gereken yardımı yapamamıştı.

Sonra, çeşitli halklardan müteşekkil, çeşitli örf ve adetlere sahip Türkistan halkını birbirine kaynaştırmak, bağımsız ve özgür bir devlet kurmak güç bir işti. Aralarında müşterek kültür bağlar olmayan bu halkları milli ve dini bağlarla birbirine yakınlaştırmak da mümkün olamamıştı. Türkistan'ın bağımsızlığı için savaşmış eski liderler ve onların çocukları veya yakınları da her fırsatta Yakub Beğ'e karşı durmuşlar o'nu desteklememişlerdi.

Bunlardan başka, oldukça geniş bir ülke olan Doğu Türkistan'da Yakub Beğ'in askeri kuvvetlerini gereğince kontrol edememesi onu Çinliler karşısında yenilgiye uğratmıştır. Çocuklarının kabiliyetsizliği sonunda Doğu Türkistan 11 yıl bağımsızlıktan sonra tekrar Çinlilerin egemenliği altına girmiş ve Hsin-chiang (yeni sınırlar) adıyla Çin'in bir eyaleti olmuştur. Bu günde Çin Halk Cumhuriyeti'nin bir eyaletidir.

Yakub Beğ Devletinin Sınırları (Harita 1)

Yakub Beğ, 12 sene devam eden savaşlardan sonra, devletinin sınırlarını aşağıdaki bölgelere kadar genişletmiştir. Batı'da Pamir, Altay yaylaları, Isık Göl ve Alma Ata. Kuzeyde Balkaş Gölü ve Altay Dağlarının güneyindeki yaylalar. Doğu'da Barköl, Ürümçi ve Kumul (Hami). Güney'de Karangu Tağ (Karanlık Dağ) ve Karakurum silsilelerinden ibaret olan hudutlarının içerisi tamamen Yakub Beğ'in idaresi altına girmişti.

Ruslar Batı Türkistan'ı işgal ettikten sonra, gittikçe Doğu Türkistan sınırlarına doğru ilerliyorlardı. Hattâ Kulca Ruslar tarafından işgal edilmişti. Rusların, Kaşgar'ı hem Kuzeyden hem de Batı'dan kuşatmaları, Yakub Beğ devleti için çok tehlikeli bir durum yaratıyordu. Yakub Beğ, Rusların Doğu Türkistan'ın istilâ etmek maksadıyla ilerlemekte olduğunu çok iyi bildiği için, Türkistan'ı Kuzey ve Batı sınırlarında müstahkem kaleler inşa ettirdi. Rusların, "Narin" havzasında "Narin Kale"sini inşa ettirmelerine mukabil, Yakub

Beğ'de "Çakmak" kalesini yaptırdı. Diğer taraftan, Hokant Hanlığının ortadan kalkması üzerine, Yakub Beğ, Batı'dan vuku bulacak her hangi bir düşman saldırısına karşı koymak için burada "Uluğçat" gibi müstahkem bir kale yaptırdı. Bu Yakub Beğ'in çok kabiliyetli ve tecrübeli bir asker olduğunu gayet iyi gösteriyor.

Askeri Durum :

1865 ve 1868 seneleri arasında Batı Türkistan'ın General Chernayev ve General Kaufman'ın kumandası altında Ruslar tarafından işgal edilmesi üzerine, Taşkent, Buhara ve Semerkant'dan külliyetli miktarda silahlı asker ve siviller kaçarak Kaşgar'a iltica etmişlerdi. Yakub Beğ, bunları çok iyi karşılayarak, asker olanlara Askeri Kumandanlık ve sivil olanların büyüklerine de Valilik ve Hakimlik gibi mevkiler vermiştir. Bundan dolayı, Yakub Beğ'in askeri gücü daha da artmıştır. Bundan başka, Yakub Beğ, Doğu Türkistan gençlerinin de mecburi askerliğe tabi tutmuştur. Bundan dolayı, Yakub Beğ'in askerinin miktarı 80.000'e yükselmiş olduğu tahmin edilmektedir. Yukarıdaki 80.000 asker yalnız savaş için eğitim görüyordu. Bunların çoğu süvari idi. Piyadeler nisbeten azdı. Ayrıca, sınırı muhafaza etmek için her hudutta bir kaç yüz süvari, piyade ve topçu'lar bulundurulurdu. Yakub Beğ, askerlerini modern eğitime tabi tutuyordu. Halk bu usul eğitime "Ferangçe meşk" derlerdi.

Yakub Beğ, askerlerinin çok iyi bir şekilde yetişmesine ve iyi beslenmesine çok ehemmiyet verdiği için, arazi ticari ve sanayi vergilerini, ahalden göz yaşlarına bakmadan çok ağır bir şekilde alıyordu.

Devlet Teşkilâtı¹³

Valilikler, Kanun ve Cezalar: Yakub Beğ, yukarıda adı geçen Şehirleri zaptettikten sonra, idare işlerini bir düzene koymakla meşgul oldu.

Her Vilayete vali olarak birer Dadıhah (Vali) tayin edilirdi. Bunlar kendi vilayetlerindeki bütün idari işlerde en yüksek selahiyete sahip kimselerdi. Fakat istedikleri kadar zülüm yapmağa yetkili değillerdi. Yalnız küçük çaptaki cezalar Valiler tarafından yerine getirilmekle beraber, idam cezaları ancak hühümdarın muvaffakatiyle yapılıyordu. Vali'ler muayyen zamanlarda hükümdar'a kendi vilâyetleri hakkında rapor vermek üzere Kaşgar'a gelirler ve bu esnada aleyhlerindeki şikayetleri de dinlenirdi. Bir çok valiler kötü icraatları yüzünden vazifelerinden uzaklaştırılmıştı. Hatta kabiliyetsizliği yüzünden Yakub Beğ'in akrabalarından birisi de azledilmiştir.

13) M.E. Buğra: s. 411

— Tarih Emniye: s. 185

Adli kanunlar ve cezalar Vali'lerle birlikte Kadı'ların elindeydi. Kadı'lar rütbe itibarıyla gerçi vali'lerle eşit olmasalar da, davalarında suçlu'ya ceza verme yetkisine sahip idiler.

Bütün müslüman memleketlerde uygulanan "Şari'at" ahkâmı" icra edilirdi. Bunun icrasında hiç bir acıma ve şefkat gösterilmezdi. Suç işleyen kadınlar erkeklerden daha ağır cezalara çarptırılırdı. Kırbaqlama ve işkenceler ancak Vali'nin emriyle yapılırdı. Hırsız, dilenci ve serserilere karşı şiddetli tedbirler alınmıştı.

20 kırbaçtan fazla cezası olanların durumu, resmî sifata sahip olan devlet memurları tarafından incelenirdi. Kadı, sanığı kendi mütalasından sonra Müf-ye, Müftü de Valiye havale ederdi. Valinin, kendi vilayetinde ki cezalar yerine getirilirken hazır bulunması gerekiyordu.

Polis Teşkilâtı :

Polis teşkilâtı iki kısma ayrılmış olup, Gizli ve Belediye polislerinden ibaretti. Gizli polisin, toplumun her tabakasında mensupları vardı. İhbar edilen bir şahıs, şayet Hoca evlâdı veyahut mevki sahibi bir kimse ise, ihbar eden en ağır cezaya çarptırılırdı. Bu rastgele ve esassız ihbarları önlemek için alınan bir tedbirdi. Bu gizli teşkilât üyelerinin kimliği o kadar gizli tutulmuş- tur ki, halk bunlardan hiç birini bilmiyordu. Ahaliden kimse kimseye itimat edemiyordu. Bu teşkilâtın üyeleri daima yabancı elçilikler mensuplarının ve yabancı tüccarların hareketlerini takib ediyorlardı. Bu yüzden halk yabancılarla serbestçe konuşamıyorlardı.

Belediye Polisi

Bunlar şehir içi ve şehir dışı olmak üzere ikiye ayrılmışlardı. Polislerin görevleri gündüzleri Kadı'nın hükümlerini uygulamak, geceleri de sokaklar- da asayiş ve nizamı korumaktı. Bu teşkilât mensuplarının özel üniformaları vardı.

Şehir dışı polislerin görevleri de hemen hemen aynı idi. Bütün yollarda geceleyin gruplar halinde gezerlerdi. Gezi belgesi veya pasaportu olanlar yollarına devam edebilirlerdi. Büyük şehirlerin hepsinde seyahat belgesi veren daireler vardı. Mal ve mülkünü bırakarak seyahat isteyenlere zorluk çıkarılmazdı. Fakat serveti olmayanlar için kendi vilâyetinden başka bir vilâyete gidip gelme vizesi almak pek kolay değildi. Yalnız Şeyhülislâm, Buhara veyahut Mekke için izin verme selâhiyetine sahipti.

Kaşgar polis teşkilâtı, Yakub Beğ'in kurduğu en mükemmel bir örgüt- tü. Onun istihbarat kurumu, bir hükümdarın ne kadar kabiliyetli olduğunu isbat eder.

IV- Doğu Türkistan'ın Kültürel Durumu

Her çağda Dünya medeniyetine sayısız ve çok değerli eserler kazandırmış olan Türkistan halkı, Yakub Beğ'in savaşlarla geçen devrinde kültürel alanda pek yaratıcı olmamıştır. Halk uzun yıllar boyunca düşmana karşı durmadan, dinlenmeden savaşmış bütün gücünü savaş meydanlarında yitirmiştir. Bununla beraber, kısa bir devre de olsa huzura, barışa kavuştuğu Yakub Beğ yönetimi boyunca yine bir şeyler yapabilmiş olduğunu görüyoruz.

Eğitim :

Okullarda Türkçe birazda Farsça okutuluyordu. Medreselerde ise, Arapça'ya daha çok önem verilirdi. Gramer, hadis ve felsefe ilimlerinin hepsi Arapça olarak öğretilirdi.

Doğu Türkistan'da pek çok bilim adamları yetişmiştir. Medreselerde Arapça ve sonra farsçaya önem verildiğinden bu dillerde şiirler yazan pek çok şairler yetişmiştir. O devirde yazılan el yazma kitapları pek çoktur. Bilhassa pek çok Kur'an-ı Kerim, Hadis kitapları, Arapça ve Farsça divanlar, Doğu Türkistan'lı hattatların kendi kalemleriyle yazılmıştır. Bu eserlerin güzel yazıları ve bilhassa baş sayfalarındaki "Altın hal" yıldızlı nakışlar daki ustalık, Doğu Türkistan hattatlık san'atının ne kadar geliştiğini ispat etmektedir¹⁴.

Dokumacılık :

Doğu Türkistan'da dokumacılık san'atı son derece gelişmiştir. Düz desenli olmak üzere pamuklu, yünlü, ipekli kumaşlar, zilçe (halı), kigiz (keçe) gibi eşyalar, komşu memleketlere ihraç edilir ve oralardan da memleketin ihtiyacı olan çeşitli boya, ilaç v.s. mallar ithal edilir.

El Sanatları

Bu memleketin el sanatları da çok ileridir. Hususen, Zergerlik (Kuyumculuk), miskerlik (bakırcılık) ve deri işçiliği fevkalâde bir şekilde terakki etmiştir. Bunlardan da dış memleketlere ihraç edilir ve karşılığında da memleketin ihtiyacı olan porselen, çay fincanları, tabak, bina camları v.s. mallar ithal edilirdi. Buda Doğu Türkistan'ın ekonomik ve sosyal hayatına uzun zamandan beri görülmeyen bir canlılık katıyordu¹⁵.

Mimarlık :

Yakub Beğ, Doğu Türkistan'ın mimarı işlerine son derece önem vermiştir. Mimarlık sanatı, mühendislik ve nakkaşlık bakımından diğer memleket-

14-15) M.E. Buğra: s. 414

— Tarihi Emniye: s. 245

lerden hiç te geri kalmamıştır. Yalnız o devir de çimento v.s. gibi inşaat malzemesinin yokluğu yüzünden, yapılan binalar dayanıklı olmuyordu. Bunun için bu binalar çamur ve tuğla ile yapılıyordu. Yakub Beğ, Kaşgar, Yarkent, Hotan, Aksu, Kuça gibi büyük şehirlerde birkaç medrese, cami mezar türbeleri, hamamlar ve okullar yaptırmıştır. Bundan başka, birkaç yerde silâh fabrikaları ve askerler için de lojmanlar, adliye binaları inşa ettirmiştir. Bu binalardan bugüne kadar kalanları: Kaşgar eski şehirdeki büyük idgâh Camii ve Afak Hoca Türbesi, Yarkentte büyük bir cami ve şehrin dışında büyük bir türbe. Hotan'da da büyük bir cami, 7-8 madrese ve Altın Mezar Türbesidir¹⁶.

Yakub Beğ'i, iç ve dış siyasetinde akıllı bir devlet adamı, adil, iyi niyet sahibi bir kişi olarak nitelerken, savaş dışında memleketinin imarını halkının eğitimini de düşündüğünü görerek onun büyüklüğünü bir kere daha anlamış oluyoruz.

16) Lansdell: c. I. s. 348. 411-418 c. II. s. 60 s. 217

Kaşgar Emiri Muhammed Yakub Beğ

Yakub Beg'in Altın parası (Sultan Abdul Aziz Han) İst. Ark. Müzesi, No. 2065

Duribe Mahruse Kaşgar 1290 H. (M.)1873) No. 2065 İst. Ark. Müzesi.

Yakub Beg'in Gümüş Parası (Abdul Aziz Han) 1291 H. (1874-5) No. 2066

Duribe Latif Kaşgar 1291H. 1874-5) No. 2066.

Yakub Beg'in Kaşgarda yaptırdığı Cami. (1874)

Yakup Beg'in Kaşgar'daki askerlerinden bir gurup (1874) Sir T.D. Forsyth "Report of A Mission to Yarkent" adlı eserden çekilmiştir

Yakup Beg'in Kaşgar'daki subaylarından bir grup (1874) Sir T.D. Forsyth "Report of A Mission to Yarkent" adlı eserden çekilmiştir